

V. V. SEDOV: *Vostočnye slavjane v VI-XIII vv, Moscova, 1982, 327 p.*

Lucrarea monografică de care ne ocupăm face parte din seria *Arheologija SSSR*, reprezentând volumul 14 al acestei serii, sub redacția academicianului Boris A. Rlbakov.

În capitolul introductiv autorul face precizarea că despre *slavii de răsărit*, în sens etnic și lingvistic, se poate vorbi începând din secolele VII—VIII. Autorul face apoi o privire critică asupra cercetărilor și studiilor mai importante referitoare la slavii de răsărit începând de la finele secolului trecut și până în deceniul al optulea al secolului nostru. La sfârșitul acestui capitol sunt prezentate și datele antropologice rezultate în urma cercetărilor efectuate mai ales în ultimul timp, arătându-se varietatea tipurilor antropologice constatate în aria de răspândire a slavilor răsăriteni.

Lucrarea are trei părți. În prima parte se ocupă cu slavii din Europa răsăriteană în secolele V—VII; partea a doua se referă la slavii de răsărit care au intrat în componența statului rus, iar partea a treia este dedicată unor probleme generale de arheologie a slavilor răsăriteni.

Partea întâi a lucrării cuprinde trei capitole. Primul capitol tratează culturile slave din zona sudică și anume: complexe de tip Praga-Korciak pe de o parte și complexe de tip Praga-Penkovka pe de altă parte. Complexele de tip Praga-Korciak sunt date în secolele V—VII. Monumentele arheologice de tip Praga Korciak sunt răspândite de-a lungul afluenților sudici ai Pripetului, în bazinul Vistulei superioare, al Prutului și Nistrului superior. Această cultură este strins legată de tipul Praga din Cehoslovacia și sudul Poloniei. Complexele respective aparțin *selavinilor* menționați de izvoarele scrise. Monumentele de tip Praga-Penkovka, de asemenea date în secolele V—VII, după opinia autorului, se dezvoltă din cultura Cerniahov și aparțin *anșilor*.

V. V. Sedov consideră că anșii erau răspândiți de la Dunărea mijlocie până la Don (cf. și harta fig. 1, p. 20). Credem însă că trebuie făcută deosebirea între teritoriul propriu-zis al anșilor care, în principal, se afla între Nistru și Nipru, așa cum îl menționează și izvoarele scrise și diferitele elemente de cultură aparținând anșilor care apar într-un mediu cultural ce nu poate fi considerat ca aparținând anșilor (avar, bizantin etc.).

Capitolul al doilea din partea a doua se ocupă de zona Niprului superior și regiunile învecinate. În prima parte a acestui capitol, V. V. Sedov se ocupă de complexe de tip Kolocin. După ce descrie caracteristicile acestor complexe (locuințele, ceramica, ritul funerar, care era incinerarea, etc.) autorul arată că diferitele complexe de tip Kolocin își încetează existența în secolul al VIII-lea. P. N. Tretiakov a atribuit această cultură slavilor. V. V. Sedov consideră că ea nu aparține slavilor timpurii, deoarece nu are legătură cu complexe slave mai târzii, ținând cont de faptul că din timpuri foarte vechi până în mileniul I al e. n. acest teritoriu cuprins între Nipru și afluenții săi Ptič, Iput, Desna și Seim, fusese locuit de populații baltice.

La nord de complexe de tip Koločin, în bazinul Niprului aproape de izvoare, precum și în bazinul fluviului Dvina Apuseană este răspândită cultura Tušemlia—Bantzerovščiny. Aceasta aparține în general unor populații balte, dar în câteva așezări se constată și infiltrări de slavi, în unele regiuni aceștia din urmă formând mici enclave.

Partea a treia a capitolului II tratează cultura Mosčinsk răspândită la izvoarele Niprului și pe cursul superior al râului Ugra. Acestei culturi îi sunt caracteristice podoabele și fibulele cu email, care au fost atribuite de H. A. Moora populațiilor baltice, părere confirmată de cercetările anterioare. Aceste obiecte își au originea în zona aflată la sud-est de Marea Baltică zonă în care Jordanes amintește de etnia *aisti*. P. I. Șafarik (1838) a considerat că *aisti* (= estoni) sunt *balți*, părere împărtășită ulterior și de L. Fraenkel (1950), de P. I. Kušner (1951) și Maria Gimbutas (1963). După părerea lui V. V. Sedov *aisti* în secolele V—VI ocupau un spațiu foarte întins, cuprins între Marea Baltică și Don.

Pe purtătorii culturii Mošinsk, V. V. Sedov îi identifică cu tribul baltic *Coldas* amintiți în *Getica* lui Jordanes care nu sint alții decît *goldi* — *goliadi*, pomeniți în secolul al XII-lea pe râul Protva, afluentul r. Oka, de cronicile ruse.

Prima parte a capitolului III din partea a doua tratează „cultura kurganelor lungi” răspândite pe Niprul superior, în bazinul Dvinei Apusene până la lacurile Pskov și Čulskoe, precum și în preajma lacului Ilmen,

În bazinul râurilor Loviati, Pola și Msta, care se varsă toate în acest lac. Cele mai vechi kurgane lungi se află în regiunea Pskov, datele în secolele VI—VII, de unde în secolele VIII—X s-au răspândit și în celelalte regiuni. Aceste monumente sunt atribuite unor triburi slave care au avut legături cu slavii de vest.

Partea a doua a capitolului III se ocupă de „Cultura kurganelor înalte (*sopki*)” din zona Novgorod, răspândite în preajma lacului Ilmen (unde se află și kurgane lungi) și în bazinul râului Mologa, afluent pe partea stângă a Volgăi superioare. Purtătorii culturii reprezentate în aceste kurgane au ajuns în preajma lacului Ilmen în secolul al VII-lea. În general însă kurganele de tip *sopki* se datează în secolele VIII—IX. Comunitățile respective ca și acelea reprezentate prin kurganele lungi sunt înaintașii krivicilor și slovenilor novgorodieni, pomeniți în cronicile rusești.

Partea a doua a lucrării se ocupă de triburile slave care au intrat în componența populației (etniei) ruse vechi.

În capitolul al V-lea autorul se ocupă cu locuitorii din zona păduroasă din dreapta Niprului.

În prima parte a acestui capitol autorul prezintă tribul slav al *dulebilor* despre care *Povestea vremurilor trecute* spune că trăiau pe Bug, unde acum se află volhinienii. Toponime amintind de *dulebi* s-au păstrat în bazinul Bugului Apusean, în zona din apropierea izvoarelor, în bazinul Nistrului superior și pe partea dreaptă a bazinului râului Pripet. În general, aria de răspândire a *dulebilor*, după V. V. Sedov, coincide cu aria de răspândire a culturii Luka Raikovețkaia, care se întinde de la Niprul mijlociu până în zona cursului superior al Bugului Apusean. Această cultură ocupă spațiul în care mai înainte au viețuit purtătorii culturii Praga—Korciak.

I. V. Kuharenko a fost cel care a reușit să departajeze kurganele mai vechi, datele în secolele VIII—X, de cele mai tîrzii din secolele X—XII. În kurganele mai timpurii defuncții erau incinerate, în decursul secolului al X-lea existau și incinerate, dar se răspîndește din ce în ce mai mult ritul înhumăției. În mormintele în kurgane dănuiesc până în secolul al XII-lea, cînd dispar datorită răspîndirii creștinismului.

Kurganele aparținînd slavilor volhinieni ocupă în principal spațiul dintre Bugul Apusean, Pripet și râul Gornî, afluent al Pripetului pe partea dreaptă.

Spre est de volhinieni erau așezați *drevliane* (*derevane* = pădurenii), despre care se știe că erau vecini cu *poliane* (= cimpenii), care locuiau spre sud-est, către Nipru. *Drevliane* au avut o organizare socială avansată în comparație cu volhinienii. Capitala lor se afla la *Iskorosteni*. În anul 946 *drevlianii* sint

supuși de kieviene, capitala lor arsă, iar teritoriul lor a fost inclus în statul rus.

Pe baza datelor arheologice, în special în urma cercetării kurganelor, limita între teritoriul ocupat de *drevliane* și teritoriul *dregovicilor* se afla ceva mai la sud de cursul inferior al râului Pripet. La vest limita teritoriului lor o forma râul Sluč, afluent pe partea dreaptă a Pripetului, mai la vest fiind volhinienii. Cele mai vechi kurgane conțin urne de tip Praga—Korciak. În secolul al X-lea incinerarea a fost înlocuită cu înhumarea. Ca și în alte ținuturi și la *drevliani* înmormintările în kurgane au dispărut către sfîrșitul secolului al XII-lea sau la începutul secolului următor.

Vecini cu *drevliane* (= pădurenii), după cum am arătat mai sus, se aflau *poliane* (= cimpenii), care ocupau zona de cîmpie din preajma Kievului.

În teritoriul ocupat de *poliane* în jurul Kievului și în preajma râului Irpeni (afluent pe partea dreaptă a Niprului) au fost descoperite așezări cu ceramică de tip Praga—Korciak. Așezări mai numeroase aparțin culturii Luka Raikovețkaia, concentrate mai ales în dreapta Niprului, unde se pare că s-a format inițial tribul *poliane*, de unde apoi s-au extins spre sud-est.

Cele mai vechi kurgane ale lor aparțin secolului al IX-lea unele conținînd morminte de incinerare, iar altele de înhumare.

După ce autorul descrie antecedentele formării statului rus, pe Niprul mijlociu, arată că slavii din această zonă au asimilat elemente de origine iraniană confirmate atît pe baze lingvistice, cît și de datele antropologice.

Dregovicii sînt localizați de cea mai veche cronică rusă între Pripet și Dvina Apuseană. Numele lor înseamnă locuitorii bălților și ținuturilor mlăștinoase. Ei sînt menționați și de Constantin Porfirogenetul, în lucrarea sa *De Thematibus*, iar cronicile rusești îi amintesc pînă pe la mijlocul secolului al XII-lea. Ei aveau un ținut bine delimitat, în frunte cu un cneaz.

Cele mai vechi complexe arheologice slave din teritoriul *dregovicilor* se concentrează pe cursul mijlociu și superior al râului Pripet. De asemenea, complexe de tip Luka Raikovețkaia, în secolele VII—IX ca dealtfel și monumentele anterioare cu ceramică de tip Praga—Korciak, se concentrează mai ales în preajma centrului lor politic de la Turov.

La nord de râul Pripet locuiau populații baltice cu așezări și necropole (de incinerare) de tip Tușemlea—Banderovscini și Kolocin. Această limită dintre slavi și balți în secolele VI—VII este confirmată și de datele antropologice.

Începînd din secolul al VIII-lea *dregovicii* s-au răspîndit și la nord de râul Pripet. Pe baza datelor obținute în urma studierii inventarului funerar din kurganele atribuite seco-

lorol X—XIII se poate afirma că populația baltică a luat parte la etnogeneza slavilor din zona împădurită de la nord de Pripet.

În secolele X—XIII slavii se extind spre nord. Până aproximativ în preajma orașului Brest se constată prezența atât a unor grupuri de volhnieni, cât și de dregovici, veniți din spre Turov și Pinsk. După unii cercetători centrul Bereste fusese fondat de un grup de dregovici care au făcut parte inițial din cnezatul de Turov.

Într-o a doua etapă dregovicii au ajuns pînă în zona Nemanului unde au conviețuit cu iatvigii, o populație baltică pe care au asimilat-o treptat în cea mai mare parte, către sfîrșitul secolului al XIII-lea rămîind doar enclave izolate.

Capitolul V din partea a doua e dedicat triburilor slave din sudul U.R.S.S.

După ce prezintă pe scurt monumentele de tip Luka Raikovețkaia din zona Nistrului superior din R.S.S. Moldovenească și din stînga Niprului, dateate în secolele VIII—IX, autorul se ocupă de alte trei grupuri de slavi amintiți în zona sudică de *Ponestea vremurilor trecute*.

Croații nordici (cronica rusă îi amintește și pe cei din Peninsula Balcanică) au ocupat zona Nistrului superior și versantul vestic al Carpaților în actualul teritoriu al Ucrainei subcarpatice.

În secolul al X-lea apar în zona Nistrului superior și tiverții, alungați de populațiile nomade. În continuare autorul arată că în ultimul sfert al secolului al XI-lea s-a format *Țara Halicului*, iar la începutul deceniului al patrulea al secolului al XII-lea s-a format cnezatul de Halici care însă a păstrat în continuare denumirea de „Țara Halicului”.

După V. V. Sedov originea numelui tiverților datează aproximativ din secolul al VI-lea, tiverții reprezentînd acea parte a anților care locuiau pe Nistru. Tiverții ocupau probabil însă și interfluviul dintre Nistru și Bugul Sudic. Urmole culturii materiale a tiverților sînt cunoscute în nordul R.S.S. Moldovenești. Sînt prezentate în special necropolele de la Alcedar (raionul Rezina), de la Brănești (raionul Orhei), precum și cîteva morminte de la Dubosari.

La sfîrșitul secolului al IX-lea și la începutul secolului al X-lea în zona de stepă pătrund populații nomade. În anul 915 au apărut în stepa nord pontică, pecenegii, iar cîțiva ani mai tîrziu ei ajung la Dunărea Inferioară. În urma distrugerilor provocate de pecenegi și mai tîrziu de cumani, în secolele XI—XII așezările de tip vechi rusece din nordul R. S. S. Moldovenești își încetează existența. Pînă în secolul al X-lea incursiunile acestor nomazi au fost oprite de primul Țarat bulgar, care și-a extins stăpînirea și în teritoriul de la nord de gurile Dunării. Prăbușirea Țaratului

bulgar a dus la distrugerea culturii slave din preajma Nistrului, tiverții căutînd adăpost în cnezatul de Halici. Enclavele de populație slavă rămase între Prut și Nistru în urma acestor evonimente cu timpul au fost romanizate.

Ulicii au fost localizați pe Nipru. D. T. Berezoțev le atribuia monumentele arheologice dintre riul Rosi și pragurile Niprului. Complexele mai vechi aparțin arealului Praga-Penkovka, iar cele mai noi culturii Luka Raikovețkaia. La sfîrșitul secolului al IX-lea și la începutul secolului următor ulieii sub presiunea pecenegilor au plecat pe Bugul Sudic, unde au contribuit la formarea culturii vechi rusești, pierzîndu-și independența.

Capitolul VI se ocupă de triburile slave din zona sud-estică. Severienii ocupau teritoriile din preajma rîurilor Seim, Psla și Vorskla, învecinîndu-se spre est și sud-est cu populații nomade. Primii slavi apar în această zonă în secolul al VI-lea. O pătrundere masivă slavă se constată însă în secolul al VIII-lea. Aceștia din urmă le aparțin complexele cu ceramică de tip Roman. Ei s-au format ca o unitate etnografică a slavilor răsăriteni din stînga Niprului abia în secolele VIII—IX.

În bazinul Donului superior se află monumentele de tip Borșovo, dateate în secolele VIII—X. În secolul al X-lea purtătorii acestei culturi slave sînt alungați de pecenegi. Se pare că ei au găsit azil în bazinul riului Oka, în preajma orașului Riazan.

Un alt grup de slavi situat la est de Nipru erau *niaticii*. La începutul secolului al VIII-lea au venit dinspre sud-est, fără să se poată preciza regiunea de laștină și s-au așezat pe Oka superioară. După Cronica rusă niaticii sînt urmașii legendarului Viatko. În secolele VIII—IX ei ocupau bazinul riului Oka, iar mai tîrziu s-au extîns spre nord pe riul Moscova, pînă la Volga superioară. Din punct de vedere cultural sînt apropiați de complexele de tip Roman, din secolele VIII—X.

Radimicii erau așezați pe riul Soj, afluent pe partea stîngă a Niprului superior. În legătură cu originea lor s-au formulat diferite păreri. V. V. Sedov presupune că ei au venit pe riul Soj în secolul al VIII-lea de pe Nistrul superior. Cultura materială a radimicilor are la bază cultura acestor slavi nou veniți, care s-au amestecat cu populația locală mai veche.

Capitolul VII tratează de slavii din nord. O primă grupă o constituie crivicii din preajma orașului Smolensk și Poloțk. Aceștia, spre deosebire de perioada anterioară cînd decedații erau înmormîntați în kurgane lungi, în secolele IX—X își depuneau morții în kurgane rotunde, păștrînd însă ritualul funerar anterior (incinerarea).

Crivicii din preajma orașului Pskov se caracterizează prin kurgane rotunde, avînd la bază un strat de cenușă și cărbune, care în

ceea ce privește ritualul se leagă genetic de kurganele lungi din aceeași zonă. În secolul al X-lea și la începutul secolului următor se trece do la ritul incinerăției la inhumăție. În teritoriul ocupat de crivicii pskovieni s-au infiltrat treptat slovenii din regiunea actualului oraș Novgorod Velikii. Cînd a luat ființă statul Novgorod, crivicii din zona Pskov au intrat în componența acestui stat.

Slovenii din zona Novgorod se caracterizează prin kurgane rotunde care au înlocuit kurganele înalte (sopki) din zonă. În preajma lacului Bilo Ozero slavii au apărut în număr mai mare în secolele X—XIII cu kurgane de același tip ca și cele din zona lacului Ilmen. În secolul XI ei au ajuns pînă la lacul Ladoga.

În sfîrșit, între rîurile Viatka și Kama s-au infiltrat meșteșugari și negustori novgorodieni, care au fondat aici orașe rusești. Aceștia însă nu au adus schimbări esențiale în structura populației locale sâtești fino-ugrice.

Partea a III-a se ocupă de probleme generale ale arheologiei slavilor răsăriteni. Capitolul VIII (primul din partea a III-a) tratează economia și structura socială a slavilor în secolele VI—IX. Tipurile de așezări dovedesc că slavii duceau o viață stabilă. Agricultură este documentată atît prin unelte, cit și prin amprente de semințe. Creșterea vitelor este dovedită prin numeroasele oase de animale, iar pescuitul este atestat prin unelte de pescuit și oase de pește, descoperite în așozări.

În continuare sînt tratate meșteșugurile : prelucrarea fierului, a metalelor neferoase, prolucrarea osului etc.

În finalul capitolului se fac considerații cu privire la structura socială a slavilor. În secolele VI—VIII existau uniuni de triburi. În această perioadă a avut loc trecerea de la comuna primitivă la relațiile de tip feudal. În secolul al IX-lea se constată o tendință de unire a „triburilor” slave de pe teritorii mai întinse, în aceste federații fiind incluse uneori și triburi neslave. O astfel de uniune a avut loc în nord, unde alături de slavii novgorodieni și crivici a intrat și tribul finic al vesilor. Un proces analog a avut loc și în zona Niprului mijlociu, unde a luat ființă cu timpul Rusia kieviană.

Capitolul al IX-lea este consacrat kurganelor de luptători. Cultura acestor kurgane de războinic conținea alături de elemente slave răsăritene și elemente bizantine, orientale și nordice. Pe la mijlocul secolului al X-lea în kurganele războinicilor de la Gnezdovo și din alte localități se constată o întrepătrundere între elemente slave răsăritene, fino-ugrice și varege.

Capitolul al X-lea e dedicat portului slavilor din răsăritul Europei din secolele VI—IX,

iar capitolul al XI-lea tratează credințele păgîne.

Ultimul capitol al XII-lea se ocupă de formarea etniei vechi rusești. Autorul prezintă diferitele păreri referitoare la această problemă formulate de B. A. Rybakov, P. N. Tretiakov ș. a. V. V. Sedov arată că răspîndirea slavilor pe spații foarte întinse în secolele VI—VII a creat premisele formării unor dialecte, iar în secolele VIII—IX diferențele lingvistice zonale s-au accentuat.

Un rol important în constituirea etniei vechi rusești l-a jucat Rusia Kieviană și biserica. Formarea etniei (narodnost) vechi rusești coincide cu formarea statului rus (Rusia kieviană).

Folosind diferite lucrări de sinteză elaborate în ultimele decenii de B. A. Rybakov, A. V. Archovskii, I. I. Liapușkin, Iu. V. Kuharenko, I. P. Rusanova, D. T. Berezoveț, V. D. Baran, A. T. Smilenko, L. D. Pobol, O. M. Prihadniuk și alții, lucrările unor specialiști străini, precum și propriile cercetări și sinteze, V. V. Sedov a reușit să realizeze prima sinteză asupra tuturor slavilor răsăriteni. Lucrarea are la bază o documentare foarte bogată, obținută cu multă muncă de numeroși specialiști în decurs de aproape un secol. Descoperirile sînt cartate cu minuțiozitatea care-l caracterizează. În lucrare se dă clasificarea pe planșe a principalelor aspecte culturale aparținînd diferitelor „triburi” slave răsăritene din secolele VI—XIII.

Desigur au mai rămas încă probleme asupra cărora în stadiul actual al cercetărilor încă nu se poate spune ultimul cuvînt. Dintre acestea amintim necesitatea aprofundării studiului privind variantele regionale ale culturii Luka Raikovețkaia și a raportului acestora cu complexele mai vechi de tip Praga-Korkeak pe de o parte și Praga-Penkovka pe de altă parte. De asemenea este necesar să se aprofundeze raporturile care au avut loc între slavi și nomazii din stepă, mai ales în secolele VI-VII, problemă care interesează în chip deosebit și cercetarea arheologică din Europa Centrală și sud estică. După părerea noastră este necesar să se dea o mai mare extensiune problemelor privind economia și structura socială a slavilor răsăriteni. O atenție specială ar merita și studiul privind credințele păgîne, portul etc.

Cu toate acestea putem afirma că V. V. Sedov a reușit să prezinte o lucrare încheagată în care cultura materială a slavilor răsăriteni este tratată pe o perioadă de mai bine de opt secole, fapt care constituie fără îndoială un pas înainte pentru cercetările arheologice menite să elucidze istoria slavilor.

Maria Comșa